

Barqaror ekologik jamiyatni qurish — ekologik qadriyatlarga ega avlodni tarbiyalash bilan boshlanadi.

1.3 – mavzu. Ekologik tafakkur va ekologik qadriyatlar

Reja:

1. Ekologik tafakkurning shakllanishi va uning jamiyatdagi ahamiyati
2. Ekologik qadriyatlar turlari va ularning shakllanish omillari
3. Eko-tafakkur va ekologik qadriyatlarning ta'lim orqali shakllanishi

Inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar rivojlanishining turli bosqichlarida turlicha ko'rinishda bo'lgan. Ilgari inson tabiatning bir qismi sifatida yashagan bo'lsa, sanoat inqilobidan keyingi davrda u o'zini tabiatdan ustun deb bilib, uni ekspluatatsiya qilishga o'tgan. Bu yondashuv ekologik muvozanatning buzilishiga olib keldi va zamonaviy ekologik muammolar – global isish, biomadaniy yo'qolish, iqlim o'zgarishi va atrof-muhitning degradatsiyasi kabi oqibatlarni yuzaga keltirdi. Shunday sharoitda ekologik muammolarning ildiziga qarshi kurashishda inson tafakkurining o'zgarishi zaruratga aylandi. Bu ekologik tafakkurning shakllanishiga sabab bo'ldi.

Ekologik tafakkur – bu insonning tabiatga nisbatan ongli, mas'uliyatli, tizimli yondashuvini ifodalovchi tafakkur shaklidir. Bu tafakkur shakli faqatgina ilmiy bilimlarga asoslanmay, balki axloqiy, estetik va ijtimoiy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda shakllanadi.

Bu yondashuvga ko'ra, inson tabiatni shunchaki resurs emas, balki o'z hayoti va farovonligi uchun zarur bo'lgan ichki ehtiyoj va qadriyat sifatida qabul qiladi. Tabiatga nisbatan hurmat va ehtiyotkorlik bu axloqiy pozitsiyadir. Tabiatning har bir unsuri: daraxt, qush, daryo inson hayotining ajralmas bir qismi sifatida qadr topadi. Masalan: Bolaga kichik yoshdan boshlab o'simliklarga g'amxo'rlik qilishni o'rgatish orqali unda “tabiatga mehr” qadriyati shakllanadi.

An'anaviy iqtisodiy yondashuvda resurslardan maksimal foyda olish asosiy maqsad bo'lgan bo'lsa, ekologik tafakkurda resurslardan barqaror va ehtiyotkorlik bilan foydalanish ustuvor hisoblanadi. Shuningdek, biologik xilma-xillik – ekotizimlarning sog'lom ishlashini ta'minlaydigan asosiy omil sifatida tan olinadi.

Ekologik tafakkur egasi har qanday faoliyatda yoki qarorda – ishbilarmonlik, siyosiy, maishiy – atrof-muhitga ta'sirini oldindan baholash tamoyiliga amal qiladi. Bu yondashuv ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish, zararlarning oldini olish va ekologik barqarorlikni ta'minlash imkonini beradi. Masalan: Qurilish ishlari boshlanishidan oldin “Ekologik ekspertiza” o'tkazilishi, ekologik tafakkurga asoslangan qarordir.

Ekologik tafakkur kollektiv yondashuvni talab qiladi. “Men uchun” emas, balki jamiyat va tabiat birligi uchun manfaatli qarorlar asosiy yondashuv bo'lib xizmat qiladi. Bu yondashuv “hammasi o'zaro bog'liq” degan falsafiy qarashga

asoslanadi. Masalan: Suvdan tejab foydalanish – faqat o‘z manfaatimiz uchun emas, balki jamiyat va kelajak avlod uchun ham foydalidir.

Global ekologik muammolar – global isish, iqlim o‘zgarishi, plastmassalarning ifloslanishi – dunyo miqyosidagi masalalar bo‘lsa-da, ularni hal qilishda mahalliy darajadagi faoliyatlar muhim o‘rin tutadi. Har bir fuqaro yoki mahalla darajasida ekologik mas’uliyatni his qilish, ijtimoiy tashabbus ko‘rsatish ekologik tafakkur belgisidir. Masalan: Mahalla yoshlarining chiqindilarni ajratish, daraxt ekish, velosiped targ‘iboti kabi tashabbuslari – bu global muammoni hal qilishga qaratilgan mahalliy harakatlardir.

Ekologik tafakkur nafaqat bilim, balki qadriyat, axloqiy pozitsiya va amaliy harakatlar yig‘indisidir. U insonning tabiatga nisbatan mas’uliyatli, uyg‘un va ongli munosabatini shakllantirib, barqaror rivojlanish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ekologik tafakkur va qadriyatlarning shakllanish omillari

1-jadval

Shakllantiruvchi omil	Ta’sir doirasi
Oila va ijtimoiy muhit	Bolalikdan berilgan tabiatga mehr, isrofgarchilikdan saqlanish odatlari
Ta’lim tizimi	Maktab va oliy ta’limda beriladigan ekologik mazmundagi bilimlar
Diniy va ma’naviy g‘oyalar	Tabiatga rahm-shafqat, mehr va muhofaza g‘oyalari (masalan, Islomda ham mavjud)
Mass-media va san’at	Eko-harakatlar targ‘iboti, hujjatli filmlar, eko-adabiyot
Amaliy tajriba	Chiqindilarni saralash, daraxt ekish, suvni tejash kabi kundalik faoliyatlar

Ekologik qadriyatlar – bu insonlar tomonidan **tabiatga, hayvonot va o‘simlik olamiga**, suv, havo va yer resurslariga nisbatan axloqiy-mazmundagi munosabatlarni tartibga soluvchi ichki me’yorlar majmuasidir. Bu qadriyatlar shaxsning ekologik tafakkurini belgilab beradi, uning tabiiy muhit bilan bo‘lgan munosabatlariga yo‘nalish beradi va ekologik xatti-harakatlarda ifodalanadi.

Ilmiy asos: UNESCO (2022) ma’lumotlariga ko‘ra, ekologik qadriyatlar insonda yoshligidan ta’lim orqali shakllantiriladi. Barqaror rivojlanishga erishishda bu qadriyatlar hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Ekologik qadriyatlarning asosiy turlari va ularning izohi quyidagilarni o‘z ichiga oladi.

1. Biotsentrik qadriyat

Bu qadriyat turida har bir jonli mavjudotning yashash huquqi tan olinadi. Inson o‘zini tabiatdan ustun emas, balki uning bir bo‘lagi sifatida ko‘radi.

Biotsentrizmda inson manfaatlari boshqa biologik mavjudotlar manfaatlaridan ustun qo'yilmaydi. Bu qadriyatga ega inson hayvonlarga nisbatan zo'ravonlikka, hayvonot olamini o'ldirish yoki yo'q qilishga qarshi turadi. O'rmon kesish, hayvonlarni ovlash, bioxilma-xillikka zarar yetkazish bu qadriyatga ziddir.

2. Atrof-muhitni ehtiyot qilish qadriyati

Bu qadriyatga ko'ra, inson atrof-muhitni ifloslantirmaslik, uni ehtiyotkorlik bilan asrash va muhofaza qilish zarurligini tan oladi. Tabiiy resurslar (suv, havo, yer, energiya) befarq foydalaniladigan vosita emas, balki kelajak avlodlarga yetkazilishi lozim bo'lgan muqaddas omonat sifatida qaraladi. Bu qadriyat egasi chiqindilarni kamaytirishga, qayta ishlashga, zararsiz mahsulotlar tanlashga intiladi. "Toza atrof-muhit — toza tafakkur" tamoyili asosida yashaydi.

3. Ekologik adolat qadriyati

Bu qadriyat ijtimoiy tenglik va adolat tushunchalarini ekologik muammolar bilan bog'laydi. Insonlar va jamiyatlar tabiiy resurslardan adolatli foydalanish huquqiga ega bo'lishi kerak. Hech bir avlod yoki ijtimoiy guruh boshqalar hisobidan ekologik xavf ostida qolmasligi lozim. Masalan, yirik sanoat korxonalari faqat iqtisodiy foyda uchun aholi yashaydigan hududda havoni ifloslantirsa, bu ekologik adolat prinsipiga zid bo'ladi. Shuningdek, kelajak avlodlar manfaatini inobatga olmagan harakatlar — ekologik nohaqlikdir.

4. Ijtimoiy ekologik qadriyat

Bu qadriyat inson salomatligi, ekologik xavfsizlik va fuqarolik mas'uliyatini o'z ichiga oladi. Inson sog'lig'i toza havo, sof suv, ifloslanmagan oziq-ovqat bilan bevosita bog'liq. Shuning uchun ekologik muhitni sog'lomlashtirish — jamiyatning umumiy vazifasidir. Bu qadriyat asosida yashayotgan shaxs yoki guruh jamiyatda ekologik masalalarga befarq emas, balki faol ishtirokchi bo'ladi — daraxt ekadi, chiqindini ajratadi, boshqalarni ham ekologik xabardorlikka chaqiradi.

Ekologik qadriyatlar qanday shakllanadi?

1. Oila va dastlabki ijtimoiy muhitda shakllanishi

Ekologik qadriyatlarning birinchi manbai — oila va yaqin ijtimoiy muhitdir. Bola kichikligidan tabiat bilan tanishadi, atrofdagi hayvon, daraxt, suv bilan aloqa qiladi. Agar ota-ona va katta avlod tabiatni ehtiyot qilishga undasa, daraxtga zarar bermaslikni o'rgatsa, axlatni yerga tashlamaslikni ko'rsatsa, bu holatlar bolada dastlabki ekologik sezgirlikni va axloqiy yondashuvni shakllantiradi.

Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasiga ko'ra, bola rivojining eng yaqin va kuchli ta'sir doirasi — mikrosistema hisoblanadi ya'ni oila yoki maktabgacha ta'lim muassasasi.

2. Ta'lim tizimi orqali shakllanishi

Ekologik qadriyatlar maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim orqali tizimli tarzda shakllantiriladi. Maxsus ekologik fanlar, o'quv dasturlarida ekologik tarkibiy qismlarning bo'lishi, sinfdan tashqari ekologik faoliyatlar (ekskursiya, tozalash aksiyalari, daraxt ekish) bu qadriyatlarni ongli darajada mustahkamlaydi.

O'quv jarayonidagi asosiy ta'sir vositalariga ekologik darslar va mavzular, ekologik loyihalar, tanlovlar, maktabda ekologik burchaklar, atrof-muhit himoyasiga oid muhokamalar hamda debatlar kiradi.

UNESCO (2022) ma'lumotlariga ko'ra, ta'lim ekologik qadriyatlarni singdirishda asosiy vositadir. Erta yoshdagi eko-ta'lim hayot davomida ijobiy ekologik xatti-harakatlarni kafolatlaydi.

3. Mahalla va jamiyat muhitida shakllanishi

Ekologik qadriyatlar mahalla, tuman va shahar darajasidagi ijtimoiy faoliyatlar orqali ham rivojlanadi. Jamiyatdagi ekologik kompaniyalar, targ'ibot vositalari, ommaviy axborot vositalarida berilgan tabiatga oid materiallar, ekologik aksiyalar, ommaviy daraxt ekish tadbirlari – fuqarolarda ekologik ong va qadriyatlarni keng ommaviy shakllanishini ta'minlaydi.

Masalan: "Yashil makon" tashabbusi doirasida aholining daraxt ekishdagi faol ishtiroki ekologik mas'uliyatning keng ijtimoiy asosda shakllanishiga xizmat qiladi.

4. Madaniyat va diniy ta'sir orqali shakllanishi

O'zbek xalqining qadimiy madaniyatida tabiatga mehr, yer va suvni e'zozlash, hayvonotga nisbatan rahm-shafqat qadimdan mavjud. Islom dini ham ifloslantirmaslik, isrof qilmaslik, yer-suvni qadrlashni buyuradi. Shu bois madaniy va diniy qadriyatlar ekologik axloqning uzviy qismini tashkil qiladi.

5. Shaxsiy tajriba va ongli tanlov orqali shakllanishi

Ekologik qadriyatlar nafaqat tashqi ta'sir bilan, balki insonning o'z-o'zini anglash, tanlov qilish va hayotiy tajriba orttirish jarayonida ham shakllanadi. O'z hayotida ekologik muammolar (masalan, havo iflosligi, suv tanqisligi)ni boshdan kechirgan shaxs tabiatga nisbatan mas'uliyatliroq va ongli yondashuvni shakllantiradi.

Ekologik tafakkur va qadriyatlar insoniyatning yashash tarzini ekologik barqarorlik asosida qayta tashkil etishga xizmat qiladi. Eko-madaniyatning yuksalishi bu tafakkur va qadriyatlar asosida shakllanadi. Shu bois, ekologik madaniyatni yuksaltirish nafaqat ekologik bilimlar berish, balki chuqur ekologik tafakkur va barqaror hayot tarzini qadriyat sifatida singdirishni taqozo etadi. Eko-tafakkurga ega, ekologik qadriyatlar bilan yashaydigan shaxslar kelajakdagi barqaror jamiyatning poydevoridir.